

SESTDIENA, 1. OKTOBRIS, 1994
NR. 229 (1019)

Saknubārkstis cauri galvaskausiem

Egils Zirnis

GRĀMATA

Ir arī mūsdienās mums, latviešiem, grāmatas, kas tikpat kā nav dabonamas. Protams, tās labākās. Tāda grāmata ir Vizmas Belševicas *Bille*, jo tā izdota Amerikā, un līdz Latvijai nonākušo eksemplāru skaits ir nesamērojami niecīgāks par tās potenciālo lasītāju skaitu. Tagad Maija Veinbergs Hinkle jeb *Mežābele* no Ņujorkas izdevusi *Māra Čaklā* 1989. — 1993. gada dzejoļu krājumu *Izgāja bulvārī brīvība*: redzēsīm, vai tam būs lemts pieejamāks liktenis nekā *Billei*. Tick gan solīts, ka Latvijā būšot iegādājami ne tikai daži eksemplāri.

Neņemos steigā vērtēt šī krājuma vietu Čaklā daiļradē, taču *Izgāja bulvārī brīvība* ir viena no glītākajām viņa grāmatām. Latviski pelēka un sarkanbaltsarkana, trešās atmodas laika fotogrāfijām ilustrēta, uz laba papīra iespiesta. Pats autors ievadā raksta: «Lai cik tas savādi arī neliktos, visu šo pārmaiņu laiku intensīvi esmu rakstījis dzejoļus.» No savas puses uzdrošinos piebilst: lai cik tas savādi arī neliktos, grāmata, kurā netrūkst arī tādu virsrakstu un detaļu, kas pēc daudziem gadiem būs saprotamas tikai ar komentāru — kā «Somu karš», «Nezēlīga bij sakne gausā — caur Lītenes galvaskausu...», «Dzelzs priekšskars nu pavēries», «1991. gada sniegš», «Tumšā naktī, zaļā zālē/ tanku

pilna visa tāle» u.c., — nav jaunā laika konjunktūras inspirēta; Māris Čaklais ir pietiekami smalks dzejnieks, lai nerunātu ceļazīmju līmeni. Stingri ņemot, atribūtiskai nav būtiskas nozīmes dzejā, taču, tā kā ikviens dzejnieks, kas savus pantus publicē, acimredzot vēlas, lai tos arī lasa laikabiedri (jo, kā teikusi Belševica, «mūžīgais var klusēt»), tad šis atribūtiskas ceļazīmju funkciju nevajadzētu ne pārspilēt, ne noliegt, pierakstot konjunktūrai. Zīme nav mērķis. Viens otrs Čaklā «tematiskais» dzejolis var šķīst kā scenārija teksts. Un tad pēkšņi:

*Mums ir jāaizmieg šonakt tik
cieši,
lai mēs ritu jau pamostos
kvieši.*

Izgāja bulvārī brīvība uzskatāma par triptihā trešo daļu — *Mīlnieks atgriezās noziegumvietā* iznāca 1989. gadā, *Slepeni uguns kuri* — 1992. ♦

Viens, divi, trīs, tu esi brīvs

"Izgāja bulvāri brīvība", Māra Čaklā lūzuma laika dzejoļi no 1989. līdz 1993. gadam sarakstīti, iznāca 1994. gadā Maijas Hinkles "Mežābeles" apgādā Itakā, Ņujorkā.

Lūzuma laiks te attiecas kā uz politisko attīstību, kas šeit ne tik daudz dokumentēta kā apcerēta, reizēm lielā sajūsmā un reizēm lielās bailēs, ne tikai par brīvības iziešanu atklātībā un par to, kas notiks pēc tam, bet arī uz personīgo attieksmi pret dzeju. Kā Čaklais ievadā raksta: "Bulvāri izgāja brīvība, un... nezināja, ko iesākt. Bieži vien arī tagad nezina." To viņš raksta 1994. gadā, bet jau četrus gadus iepriekš, tituldzejoļi, skats un doma virzās no grandiozas euforijas —

*Izgāja bulvāri brīvība
nosauca sevi vārdā
uzšāvās līdzī ar karogiem
ieplūda puķu kātos
atrietēja līdz saknēm*

— uz mazu tīri prozisku sieviņu, ko dzejnieks redz sēžam starp Ļeņina un Brīvības pieminekli. Vai tā varbūt nav tā pati brīvība, viņš vaicā, kas "sēž savā vārdā nosauktā bulvāri...?" Varētu teikt, ka jau šeit autors skatās nākotnē, aiz gavilēm uz īstenību, kas reti ir tik grandioza kā tās vārds. "Brīvība" kā veca sieviņa starp "nozāgātiem stumbeņiem". Ne vairs slaidā, organiskā, netraucētā kustība uz augšu un uz leju ("uzšāvās līdzī ar karogiem" un "atrietēja līdz saknēm"), bet realitāte, kas piemēroti aptver arī politisko situāciju — pārrāvums, vajadzība stādīt no jauna, stumbeņi. Gluži piemēroti arī sieviņas pārējā apkārtne norāda uz dažreiz vai tīri konkrētām problēmām: viņa sēž "starp rudenā lapām lamām/un saulpuķu sēklām"... Arī "situācijas" dzejoļos, kas izseko neatkarības trajektorijai, tāpat kā

"pareizais pulkstenis" tornī ("Situācija XI"), blakus priekam un cerībai, bažu un raizu rodas arvien vairāk: *debesis pilnas ar sniegu
zeme pilna ar bažām
sit savu ausmas stundu
jaunais bezželas laiks*

(Situācija, XI)
Lai arī "lēnām aizvelkas seni pušumi/vecās mirāžas pagaisušas", "lēnām, atveras jauni pušumi" (Situācija, XI, 109). Un dzejnieks nebūt nedomā tiem skatīties garām, bet tur acis vaļā, lai kā tas sāp. Bez saules brillēm, bez kārdinājuma izbēgt aistētiskā valstībā, kas viņam labi pieejama. Lai gan politiskā situācija neizbēgami apziņojusi šo Čaklā dzeju krājumu, ir arī tikpat neizbēgami, ka personīgā dzīve un domas par dzeju turpinās pat šādā laikā, un kamēr pulkstenis tornī pareizi izseko lielajiem notikumiem tagad un senāk ("sievas ar sarkanām sejām/baltos lakatiņos/atprasa savus mūžus/tornis tām atmēra laiku" — 102), dzejnieks turpina raizēties par valodu un dzeju, kam galu galā, var būt ļoti svarīga loma pušumu dziedāšanā. Pēc autoritārā laikmeta, līdzīgi, lai arī ne gluži analogi, vācu rakstnieku situācijai pēc naciķu valodas izvarošanas Otrā pasaules karā, pastāv zināma valodas krīze.

*...visi vārdi pār vienu kārti?
visi iekārti striķi uz knaģi? (111)*

Tā Čaklais prasa dzejā, kas gandrīz programmatiski saucas "Vārdu jaunais liktenis". Un "vārdu ļāvēji" ir tīri nobijušies; ko viņi tur dara, tie "stingri noprasa." Dzejniekam ir arī atbilde:

*varbūt vārdi
cinās ar nāvi?
bet varbūt
par jaunu naudiņu žāvējas?*

*viņi sakārušies tur
nomazgāties.*

Galu galā, lats nav vienīgā valūta, par kuras vērtību iemesls bažīties. Tādēļ jau 1989. gada dzejā "Aiz" ir runa par brīvībām "aiz tās, ko spēsim izcīnīt." Un šis skaņš tālāk pavada visu dzejas krājumu. Tā "Atdzimšana" iznirst ūtopiska vizija, vēlēšanās piepildījums:

*Tā kā kori atdzims meži,
tā kā gleznas atdzims lauki...*

Ievērosim, ka dabīgās pasaules atdzimšana šeit cieši saistīta ar mākslu. Lauki un meži varētu teikt, lai mācās no mūzikas un glezniecības — prioritāte, kas varbūt visiem neliksies pašsaprotama, bet kas ir Čaklā tekstu centrā. Šeit nav tikai mijiedarbība starp ekoloģiju, mākslu un politiku, bet vienas atdzimšana intīmi un cēloniski saistīta ar otras:

*Atdzimšana līdz ar zemi.
Atdzimšana līdz ar valsti. (108)*

"Līdz" nav tikai pavadvainomens, bet pamatnoteikums. Tāpat "pret" nav vienkāršs jēdziens, jo "aiz" pirmās pretestības ir vajadzīgas vēl citas. Bieži arī pretestība, kas rada atdzimšanas momentu, ir saistīta ar dabas parādībām:

*Rudens lietus sipas — sliņas,
ziemasauru sniegi — pret,
Puišelis uz vētras strīpas
cietsalstošā dzelmē met
akmentiņus — tā kā postā.
Viņš redz — dzīvā ūdeni!
Un zem vēziņa šī mostas
straume vēlreiz rudenī. (15)*

Arī šeit cietsalstošā straume, kas jāmodina, nav tikai politiska stagnācija vien, bet visas saldejošās varas, kas draud "aiz" tās. Un puišelis (Dāvids?) nav tikai politiskā pretestības kustība, bet arī dzejnieks; šī dzeja ir arī "poētoloģiska". Heraklīta upē varbūt ottrreiz iekāpt nevar, bet veikls puišelis/cīnītājs/dzejnieks var to tomēr iespaidot, atmodināt.

Un tāpat kā "Heraklīta" Čaklais raksta arī pret konvencionālo valodu, pret frazēm, pret pārāk vieglu lirismu "Vien pēc jaunas leksikas/jaapciemo meksikas..." (20), viņš ironiski komentē par padomju "muļļām". Bet arī viņš

pats nodarbojas ar jaunas leksikas meklēšanu, savas — ne importētas no "meksikām" vai eksotiskas, bet neatlaidīgi konkrētas, dažreiz provokātoriski proziskas. Tā arī viņa jaunvārdi apellē vairāk pie prāta nekā pie auss vai kāda izsmalcināta liriska skaistuma uztvērēja organa: salikti vārdi kā "neatbilde", "pusnodoms" un pazīstami, bet tīri vulgāri vārdi, kā "nesajāts", "nesacūkots"; vārdu spēles, kas izrādās vairāk nekā spēles — "zvaigzne zvēro... zvaigznē ir kaut kas no zvēra." Lai tiktu pie istās patiesības, istajiem tekstiem, palaikam jāķeras pie šādiem ilūziju sagrāvējiem līdzekļiem. To arī Čaklais pavisam vienkārši pasaka "Tekstos":

*Kad rimstas pekstiņi,
nokrit sekstes —
top jaušami teksti.*

Un īsa lakoniskā dzejoļa otrajis pants arī paziņo autora programmu skaidri un gaiši — viņa tiešums, arī viņa pārliecību, ka dzejas pamatā ir jābūt kādai pretestībai:

*Tā kā ar naglu sienā —
dienas atzīmes nakti,
nakts atzīmes dienā. (33)*

Pušumi ir visur. Ievainota zeme, ievainota vēsture, daba — "Grantsbedres, būvbedres, karjeri" runā par brūcēm Latvijas zemē: "Brūces nepiedzinātās/pūžņu pilnie pušumi." (37) Bet, kā izrādās vēlāk, ne tikai iznīcība iezīmē, "Bet arī dzīvība iegravē." Tādēļ šīs zīmes bieži ir nenoteiktas, "divdomu". "Grants karjera ūdeni šķel/zēnu augumi stiegrie." Un varbūt ir vajadzīgs dzejnieks, kas brūces piedezina. "Situācija XII", kas paredz jaunu pušumu atvēršanos, uzsver bezcerību: pūšļos tur grabinās zirni, no dobumiem var tikai "rādīt un daudzīt zobus" un kapu dobite pauz galīgās beigās. Bet ir arī citi dobumi, ne tikai cūkpūšļi. "Atkal atnāca lietus", kas beidzas ar vārdiem "mēs laimīgie", uzbur pavisam citu ainu:

*pieklāvies slapjam stumbram
bitenieks dobumā sadzird bites
bezgalība top slapja
lai*

*paspējam notvert
viņas kontūras. (114)*

Turpat Čaklais lieto mīlāko bērnu skaitļamantīnu no māmas bērniņas lai

izteiktu zināmu ticību nākotnei, prātīgu, uzmanīgu optimismu. Tiem, kas varbūt lietojuši citus pantīņus, mana "rīme" seko: "Viena garā turku pupa/ceļoja uz Angliju./Tā Anglija bij' aizslēgta/ un tā atslēg' nolauzta. /Viens, divi, trīs,/ tu esi brīvs..." Čaklais pantīņu piesauc netieši. Varētu pat teikt, ka šajā kontekstā, it sevišķi ar brīvības pieminēšanu, parādās pat izteikts ūtopisms:

*neviena Anglija
neviena paradīze
nav aizslēgta*

*viņas tikai nepārtraukti pārvietojas
no debešiem ūdeņos
no ūdeņiem debešos* (114)

Bet jāatceras, ka šī bērnu paradīze Anglija arī ūtopisku viziju padara reālīvu, spiež lasītāju pārdomāt ne tikai par to, kas paradīze varētu būt, bet arī par brīvību, kas taču ir Čaklā visa sējuma pamatā un parādās virsrakstā. Vai tu esi brīvs tad, kad skaitītājs (Dievs? liktenis?) paša atbildība? tev laimīgi aizskaitījis garām un tu vari atrast labu paslēptuvi? Vai varbūt tieši otrādi: brīvība ir tuvāk, kad tu esi meklētājs — kā Čaklais.

Ari "Vēlreiz Orfejs" ar bridinājumu "Neskaties atpakaļ!" varētu būt dzejnieka pašreizējā projekta definīcija. Orfejs nāk vēlreiz pa daļai tāpēc, ka jaunajā politiskajā situācijā, kas noteic visu šī sējuma gaisotni un veido tās pamatu, dzejnieks nāk kā no jauna, vēlreiz un vēlreiz viņam, un par jaunu, jāpārdomā sūtība. Bet kas tā tieši ir, netiek "programmatiski" pateikts. Šeit vispirms nāk apstiprinājums un mierinājums; kaut kas turpinās tāpat kā iepriekš: "Tavs darbs joprojām..." Bet kā šis joprojām izskatās?

...piesietam mastā —

apvārdot viļņus. (53)

Kur nu palika Orfejs? Mēs pēkšņi atrodamies pavisam citā stāstā — Uliss piesiets mastā, bet ne aizsietām ausīm, sargādamies pret sirēnu dziesmām, bet aktīvi mēģinādams iespaidot savu apkārtni, specifiski to apkārtne, kas viņu apdraud. Dzejnieks neatkarības izcīnīšanas laikā, varbūt arī pēc tam.

Tāpat kā krājumā "Labrīt, Heraklīt" upe parādās kā centrāla meta- (Beigas 8. lpp.)

Viens, divi, trīs, tu esi brīvs

(Sākums 3. lpp.)

fora. Heraklita upe, aizsalusi, vēlreiz jāmodina, pat vēl ("vēlreiz" kā Orfeja) rudenī ("Pretošanās kustība", 15). Apstiprinājums, mošanās, pretestība šai sējumā vienmēr uzdīgst, pat tad, kad autors konsekventi valējām acīm uzņem visu "sagānīto" un "piecūkāto". Jānot pret vakara sauli sniegā un krusā, "pretgaismā," viņš atkal redz upi nevien kā zināmu transcendences un mūžības momentu, bet arī kā dzīvības simbolu:

...Kraši upei kaut ko saka.

Bridina vai lamā?

Bridinājums beidzamais.

Pati nebeidzama...

Zirgi tecēs, upe tecēs.

Turp. Un tomēr secen.

(Vakarsaules kantrī, 79)

Apzīlbināts šai gaismā, kur nelīdz pat saules brilles, jāejšs jūt negrozāmu vajadzību pārveidoties: "pats sev gaisma, /pats i sevi pārslēdz/ citā redzē, citā dedzē." Bet, lai to sasniegtu, gaisma no āra vajadzīga, un, kā es minēju, upe pati šeit nav tikai attīrīta spirītuāla būtne, aiziešana no ikdienas nepilnības, bet arī dzīve, pret kuru jāejšs jūtas ir apstiprinātājas un tajā pašā laikā nenoteiktas:

Tāpēc bliež pa acīm —

tā kā ledu cirvjiem cirstu.

Lai šo upi nolādēto,

krāšņo neaizmirstu. (79)

Ari pēdējā upe parādās dzejā, kas sākas ar mākslas un pastāvēšanas piesaukšanu ("Skaistuma pēdas marmorā./Maiguma pēdas ģipsā."), tad pāriet uz kustību ("Cik viegli laiva slid!") un beidzas ar pavisam gaisīgo ("Vienu vien pavasartaureni/vēl airgalā ieraudzīt!...") (Cilnis. Pēdējā vēlēšanās, 77) Skaistums un maigums ieiet "lielajā mūzikā", kas šeit parādās kā "nepielūdzamā Stiksa." Bet šie pretstati ir noenkuroti, izlidzināti dzejoļa centrā:

Nebīsties turpināšanos.

Atkārtotāšanās pārtop viļņos.

Nenobīsties no viļņiem.

Vilnis sarecē cilni.

Kā jau iepriekš, Čaklais raksta pret skanīgām, ieaijotājām atskaņām. Tādas atskaņas kā "sakēdēts-raketēs, neiegūts-būt" parādās viscaur, un dzejoli, kur atrodas šis, pašā vidū jauki ironiski iecementēta viena gandrīz perfekta "rīme" un viena pavisam pilnīga, gandrīz jau stenderiska:

*Mūsu tēvs debests,
nesaki, ka zināms viss.*

*Tas kas zināšanu svin,
tomēr tikai pusi zin.*

(Ceļš, kas bija, 41)

Tādēļ puszināšana, puscilvēks/pusvelis (79), un arī, loģiski — pusatkaņas. Protams, tāda atkaņa kā "neiegūts-būt" patur šo pretstatu arī gramatiskajā formā: "neiegūts" — pabeigta, lai arī negatīvi pabeigta forma, "būt" — atvērts nākotnei un iespējamībai. Forma (arī interpunkcija) uzsver saturu:

Audzū audzēs neiegūts —

pirmoreiz — it viss var būt... (41)

Dzejā "Izjauc" Čaklais runā par likteni, kas visu izjauc pa daļām, tad "kā bērns visu sastellē kopā", aizmirsdams stūrī mazu, nosalušu kamoliņu-kumšķīti. Tā ir sirds. Lai arī šai dzeju krājumā autors reizēm izjauc tīri pamatīgi, dekomponē, dekonstruē, tad sirds tomēr nav aizmirsta stūrī. Māris Čaklais turpina meklēt, izaicināt. Varbūt vislabāk viņam nodot vēlējums nākotnes darbam viņa paša vārdiem:

*Lai tava dvēsele cilvēka roka
pretdarbība mūžīgi mūžos
nenomirst badā.*

Izdevēja Maija Veinberga Hinkle darinājusi skaistu un piemērotu vāka zīmējumu un grafisko apdari. Tekstu pavada lūzuma laika fotografijas — Mārtiņa Zelmeņa, Aivara Liepiņa, Andra Krieva, Andreja Ķīša, Lilitas Bergas un Arņa Grīnberga. Fotografijas ievietotas ne tikai ar gaumi, bet ar dziļāku jēgu. Tā, piemēram, dzejolim, "Ceļš, kas bija" pretim ievietota A. Liepiņa uzņemtā "Baltijas ceļa" fotogrāfija — ceļš aizvijas, liekas, bezgalībā, ļaudis ar karogiem malās.

INTA EZERGAILE